

સંગીત

સમર-પૃથુ

સ. રા. ઇચ્છારામ મૂર્યરામ કૃત લોક પ્રિય વાર્તા

“ દિલ્હી પર હુલો ”

એ ઉપરથી રચી પ્રસિદ્ધ કરનાર

લલિતાશંકર લાલશંકર વ્યાસ

આ નાટક ભજવી ખતાવવાની પરવાનગી

“ ધી સુરત ગુજરાતી નાટક મંડળી ”

ને આપી છે.

કસલ લોભ કંકાસ શૈર્યનો ક્ષોણતા ધરને ધાલે

મિથ્યાઆશ અક્ય એ છપને, દ્રોહી અરિજન મહાલે

તવારિખ આદરશે, જુઓ મુજ આર્યજનોતે

સને ૧૮૬૭ના ૨૫મા આકટ ૨૪મ ૨૮૪૨ કાવ્યોછે

સુરત.

“ ધી રાઈર્જીંગ સ્ટાર ” પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં

ગંગારામ આત્મારામ પંડીને છાપ્યા.

સવત ૧૯૫૨

સને ૧૮૯૫.

(સર્વેશ્વર રચનારને સ્વાધીન)

કોનમત રે આના.

નાટકનો ટુંક સાર

અંક ૧ લો.

પ્રથમ અંતોડાધિપતી સમરસિંગની કચેરીમાં તેની રાણી કમળાદેવીને પુત્ર જન્મ થયાની વધામણી મળે છે તે આનંદ ઉત્સવ થઈ રહે છે. પછી સમરસિંગ રાજ્ય ગુરુ મંગલ કને જઈ પુત્રનું આગ્યોદય પુછે છે. તે તેને ત્રણ વર્ષ ગુપ્ત રાખવાની સલાહ આપે છે તે એક રક્ષા કવચ આપે છે. એક સમય રાણી કમળાદેવી અતઃપુરમાં બેઠી હતી ત્યાં એની સખીઓ ગરબા ગાય છે તેવામાં એક ગાંડી દાસી ખીન્દુ નામે આવી છોકરાને ઉઠાવી લે જાય છે તેને સમરસિંગ સમજાવી પાછો લઈ ખીજી દાસીને આપે છે તે બિપરથી ગાંડી દાસી અડવધ રાગને તીવ્રકારી ચાલી જાય છે, રાજપુત કરણસિંગ પોતાની દાસી સાથે બગીચામાં ફરતો હતો ત્યાં પુત્ર લેવાની રાજપુત્રની જીવંત દાસી તે લેવા તળાવને સામે પાર ગઈ ત્યાં પગ સરકી જવાથી જળમાં ડુબી ગઈ. તેવામાં તેની મદદે બાળ પહેરેગીરો ગયા એટલામાં રાજપુતને ગાંડી દાસી ખીન્દુ બિઠાવી ગઈ, પણ દૈવયોગે તે ત્યાં રાજપુત ખાતે ડુબી ગયા. અચાનક રાણીએ આવી દાસી જોને પહેરેગીરોએ જળમાંથી કાઢી હતી તેની પાસે રાજપુત માંગ્યો, ત્યારે તેની જોળાજોળ થતાં આખરે રાજા સુદાં ત્યાં આવી પહેર્યાં ને ખાત્રી થઈ કે ગાંડી એ પુત્રને લઈ ગઈ. તેના શોકથી રાજા સમરસિંગે દેવી સમક્ષ પોતાનો શ્રંગાર વીંગેરે ઉતારી સંન્યસ્ત થઈ જાય. આ દુઃખેથી રાજપુત એક સંન્યાસીને જડ્યો તેણે તેને સચેત કરી પોતાના પુત્ર ભેરે માળ્યો ને તેનું નામ દીલીપ રાખ્યું. તેને ત્યાં એક સમય કાન્યકુબજાધિપતી જયચંદ્રનો કાકા તેજસિંગ છુપાવેશે પોતાની પુત્રી સાથે આવ્યો. ત્યાં તે પુત્રી લેલને દીલીપ સાથે પ્રેમ બંધાયો. આખરે એ પર્ણકુંડીમાં પોતે ઓળખાઈ જશે એવી ખાસ્તીથી એક વખત લાગ મળેથી સ્વર્ગમાં પોતાની પુત્રી લેલ સાથે નાસી ગયો.

પૃથ્વીરાજને જ્યમંદ્ર સાથેના યુદ્ધમાં આ તેજસીય પડએ એટલે શેઠ નીરાધાર રખડતી કવીચંદ્રને મળી. તે દયાખાદ્ય પોતાને ઘેર તેડી ગયો ને પોતાની સ્ત્રી પ્રભાવતીને સોંપી. શેઠને પ્રભાવતી બાંગમાં આનંદ કરતાં હતાં ત્યાં ચંદ્રવીએ આવી દીલ્હી જવા જણાવ્યું. પોતાના એક ચાકર વૃદ્ધ અનાથ સાથે દીલ્હી નીકળી પડ્યો. રસ્તામાં દીલીપ એના સંન્યાસી પીતાના મૃત્યુ થયા પછી રખડતો હતો તેને અનાથે ઓળખ્યો. પછી કેટલીક વાતચીત થયામાદ કવીએ દીલીપને પત્ર લખી આપી મહારાજ પૃથ્વીરાજ પાસે મોકલ્યો ને પોતે યવનની છાવણીમાં ત્યાં શીદીશ ચાલે છે તે જોવા ગયો. પ્રભાવતીને ધણા દીવસ થયાં પોતાના પતીની ખબર ન મળવાથી શેઠ સાથે તેની શોધમાં નીકળવા માર્યું ને મરહતા વેષે શેઠ જોડે નીકળી પડી.

અંક ૨ જો

ભરત ખંડના ચક્રવાર્ત મહારાજ પૃથુરાજની કચેરીમાં દીલીપ કવીચંદ્રનો પત્ર લઈ આવે છે ત્યાંજ શાહમુદીન ખોરી તરફથી એક દૂત યુદ્ધનો સંદેશો લઈ આવે છે તેને યોગ્ય જવાબ આપી વીદાય કરી દીલીપની ખબર પુછે છે, ને કવીની ભલામણ થી એને સેનાની ટુકડીનો ઉપરી બનાવે છે એને જોઈ સમરસિંગ ને પોતાનો પુત્ર કરણસીંગ યાદ આવતાં મુડિત થાય છે. તેની પૃથુરાજ આસના વાસના કરે છે. પછી સમરસિંગનો યુવરાજ કલ્યાણસીંગ જોઈ પૃથુરાજની કન્યા ઉષાવતીને જોઈ તેના પ્યારમાં પડે છે તે પોતાના ભગ્ન એ ઉષાવતી સાથે થશે કે નહીં તે શંકામાં હતો. એનામાં સમરસિંગે આવી એની સધળી વાત જાણી આખરે તેને ભગ્ન કરવાની પંવાનગી આપી ને ત્યાંજ દીલીપ એજ એનો હુમેશો ન્યુત્ર કરણસીંગ છે એમ એના સંન્યાસી પીતા એ મરણ વખતે ૧૨ કપડાં ત્યાં રક્ષાકવચ અખપેલાં તે ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે. તેથી સમરસિંગને ધણા આનંદ થાય છે એ ખુશ ખબર પૃથુરાજને મલતાં તે પણ અતી આનંદ પામે છે. પછી કરણસીંગને કવી મરદને શોધવા મોકલે છે. વીજયસીંગ વૃદ્ધમંત્રી

અમામસાંગતો પુત્ર ને રાજ્યપતે દોભી હતો તે ઉપાવતી ઉપર આશક હતો ને ઉપાવતી દાસીને કવીચંદ્રની બેન ગુલામ તે વીજ્ય ઉપર આશક હતી પણ વીજ્યને ઉપા સાથે લગ્ન કરી દિલ્હીની માદાએ બેસવું હતું ઉપાનું ચીન કલ્યાણ ઉપર ચોંટ્યું હતું તેથી વીજ્યને તીરસ્કાર કરી કાઢવાથી વીજ્યના પ્રિયે ઉપા પ્રતી વેરનું રૂપ ધારણ કીધું. ને ગુલામને હાથપર લઈ બિપાને કલ્યાણ વચે વીયોગ પડાવે એવો નીશ્ચય કીધો. યમુના સ્તંભપર ઉપાવતી સુખી સૈન્દર્ભ બેતી હતી ત્યાં કલ્યાણ આવી પ્રિયથી વાતો કરતાં હતાં ત્યાં ગુલામે આવી વીજ્ય સાથે જોઈ પણ મુજબ કલ્યાણના કાન બંધેલાં તે ઉપરથી કલ્યાણે ઉપાને તીરસ્કારી કાઢીને પોતે યુદ્ધમાં પ્રાણ સમર્પણ કરવો એવો ઠરાવ કર્યો.

યવન સાથે યુદ્ધમાં પૃથુરાજના સધના આશ્રીત રાજ્યએ ને હાજર રાખવા વીશે ને પત્રો મોકલવાનો કચેરીમાં ઠરાવ થયો હતો તે પત્રો વીજ્યના હસ્તક મોકલવાની આજ્ઞા થઈ હતી એ એક મોટામાંનાડું સાધન સમજી એકપણ પત્ર આશ્રીત રાજ્યએને ન પહોંચાડતાં યવન જાવણીમાં જઈ તેને મળી મદદ કરવા વચન આપ્યું ને તેા બદલામાં દિલ્હીની માદી માગી લીધી. જ્યારે વીજ્ય ઘેરીની છાવણીમાં વાત કરતો હતો ત્યારે કવીચંદ્ર તંબુ ઉપરથી તરવારથી ગાળડ પાડી આ સર્વ વાતચીત સાંભળતો હતો તેનાથી અદેખી ખમાયું નહીં ને ગુસ્સાથી બોલી ઉઠ્યો તે યવનોએ સાંભળ્યું ને તેથી તેને કદ પકડ્યો વિજ્યે તેને ઓળખ્યો ને ઘેરીને આ કવીચંદ્રને ઓળખાવી તેને છુટો નજ કરવા જણાવી પોતે ચાલ્યો ગયો ને પોતાના કામમાં ફેરફાર મળશે એમ ધારી ધણો ખુશી થયો.

પ્રભાવતી ત્યાં શૈલ ને મરદના વેષમાં ચંદની શૈલમાં જંગલમાં ફરતાં હતાં તેણે એક હિન્દુ તથા એક મુસલમાનને વાત કરતાં સાંભળ્યાં તેથી પ્રભાવતી બહુ ડરી ગઈ. પછી શૈલને તે મુસલમાન સાથે યુદ્ધ થતાં પ્રભાવતીએ યુધ્ધપાડ્ડાથી કરણ-સીંગ આવી પહોંચ્યો એટલે મુસલમાન નાસી ગયો, પછી કેટલીક વાતચીત બાદ પ્રભાવતી, શૈલ તથા કરણ એને અરસ પરસ

જોબખાણ પાછું ને અહીં શેરે જાંણુ' કે પોતે કાન્ય કુમળને
ધીપતી જયચંદ્રના કાકા તેજસીંગની પુત્રી છે ને દીક્ષીપ તે સમર-
સિંગ ચીતોડાધીપતીનો કુમાર કરજીસિંગ છે. પછી ત્રણેજણ
સાથે ચંદ્રની શોધમાં ગયાં.

અંક ૩ જો

મુસલમાનની છાવણીમાંથી નાઠા બાદકવિચંદ્ર, કરજી, પ્રમા-
વતી તથા શેરને ચીતોડ તરફ વળાવે છે. પોતે દાદકી તરફ જતાં
માતાના મંદીરમાં ફસાય છે; ત્યાંથી નિરજના બચ્ચા પ્રયત્નો કરે છે,
પણ દૈવ આગળ કોઈ ડાહ્યું નથી. આખરે આકાશવાણીને આ-
ધીન થઈ તે ગાંઢેજ પુરાઈ રહે છે. ચંદ્રના આ નાસી જવાથી મ-
વન છાવણીમાં મોટા ગભરાટ પેસે છે ને ઘેરી કેલકેક દરજ્જે જીતની
આશા છોડે છે.

ગુલામ જેણે વિનય સાથે મળી કલ્યાણને બંભેયો હતો
તેનાથી ઉપાનું દુઃખ દેખી ખમાતું નથી તેથી પોતે કરેલું કપટ
જોબના કલ્યાણ પાસે આરે છે. આ ઉપરથી કલ્યાણનો આ તાગ્ને
ધાય છે, ઉપાવતીને પવિત્ર માની તેની માશી માંગવા તૈયાર
થાય છે; પણ આ સંજોગ વ્યર્થ, કરજી ઉપાખ્યએ ને રાણીના તંત્રમાં
પૃથુરાજ સાથે કલ્યાણ જાય છે તો ખરો. પણ ઉપાને મરજી પ-
ચારી પર પડેલી જોઈ અન્યંત દુખી થાય છે આ સંકટમાં પૃ-
થુને પોતાના દુનો તરફથી યત્નો ચઢી આવ્યાની ખબર મળે છે.
આહિં પૃથુરાજ પોતાનો ખરો ક્ષત્રિ ધર્મ દાખવે છે. પોતાની પરમ
પ્રિયા રાણીને તેમજ એકની એક કન્યા ઊપાતેને પણ વળી મ-
રજી અવસ્થામાં તેને છોડી કલ્યાણની સાથે યુદ્ધમાં જાય છે. પૃથુ ત્યા
કલ્યાણબાઈ કેમ કરતા તેની યોજના કરે છે તેવામાં એવા સમાચાર
મળે છે કે સમરસિંગે યત્નોને હઠાવ્યા છે. હવે બધા એકઠા મળી
માતાનો ઉત્સવ કરવા ઠરાવ કરે છે.

આહિં બીજે દિવસે પુણ સમયે મુસલમાનો ચઢી આ
વે છે. દારૂણ યુદ્ધ થાય છે; આહિંજ વિનય કલ્યાણને મારે છે;
સમરસિંગ લડતા પડે છે અને શુરવીર પૃથુ ફેર પકડાય છે.

આથી આનંદ પામી યવનો ઇશ્વર રૂતિ કરેછે. પૃથુરાજ પ
કડાયા એ ખખર સાંભળતાં રાણી લડવા સજ થાયછે ને. જી
ખા કહ્યાણતું મૃત્યુ થયું એ જાણી મોતને આશીન થાયછે,
રાણી લડતાં પડે; યવનો જીતે. ચંદ્ર માતાનાં દહેરાંમાંથી
છુટયા પછી આ અતીષ્ટ સમાચાર સાંભળતાંજ પોતાના જી-
વનન મિત્ર પૃથુને મળવા સાર નીકળી પડેછે. રાજાને ઘોરી
ગીજની લઈ ગયોછે એ ખખર પડતાં ચંદ્ર ત્યાં જાયછે,
પૃથુરાજને મળેછે; પૃથુનો આંખ ફાડી નાંખીછે તોપણ ચંદ્ર
ને મળવાના આનંદમાં ઉડતાં સો માણની જે તોડ ગળામાં
ધામી હાતી તે તોડી નાંખીછે. આથી બોછ પહેરાવવા નિર્દય
શાહજીની હુકમ કરેછે. વિજય વચન પ્રમાણે તખ્ત લેવા
આવેછે. શાહ ના કહેછે. તેથી ક્ષત્રિયોડો ઉડી આવવાથી
લઢવા તક આર થાયછે ઘોરી દશમેડી વિજયને બેડી ડોકી
કેદમાં રાખવા ફરમાવેછે. ચંદ્રની અજીજથી શાહ પૃથુરાજ
ની તીરંબાજીનો ખિન્ન જોવા મરજી કરેછે. ચંદ્રકવિ શાહના
તખ્તતું માપ ખરાખર કહેછે ને શાહને નરાગે એમ પૃથુને
સમજાવેછે એવું શાહ સમજ્યો પણ શાહના અવાજ ઉપરથી
જ પૃથુરાજ બાણમારી ઘોનીને યમરાજને ઘેર મોકલોદે. પછી
ચંદ્ર પૃથુરાજને કઠાર મારી મારીનાંખે ન પોતે
પછી તેમજ કરી મરી જાયછે.

સમર-પૃથુ નાટક.

અંક ૧મો.

સૂત્રધાર વગેરે—

૧

* પન્નગધર શંખ સમાતેજ ઇન્ધરા,

નિધન ઇશ ગવીશ વિલસિતા ઊમા - પન્નગ

પિનાકસકત રાગરકત હે જગાધરા,

કુમારજનક જનન પૂર્ણ પ્રીતિયો સ્તવતા,

ગંગાધર પંચ વદન, અરિ ગિરિ સુતા

કુટુંબ કલેશ નીજ ભાગી યોગી વરવરા,

મયમા, રહિતા, સહિતા, સુખ ભરતા, દુખ હરતા,

શ્રીહરિહરા, નમિએ સર્વદા - પન્નગધર.

સ્મરીએ દીલ થકી પ્રભુ તમને;

ભજીએ મન થકી તુજ ગુણને.

* પ નગધર = સપને ધારણ કરનાર = હર = મહાદેવ
નગધર = પર્વત - ગોવર્ધન ધરનાર = હરિ = વિષ્ણુ

શંખ સમાતેજ = શંખ તુલ્ય ક્રાંતિ વાળા = હર

ખ સમાતેજ = આકાશ ના સરખી પ્રભાવાળા - હરિ - મનસ્વાજી

નિધન ઇશ = મૃત્યુ = પમના સ્વામિ = હર

ધન ઇશ = લક્ષ્મીના સ્વામિ = હરિ

ગવીશ = પોડીઆ તેના ઉપર બેસનાર = હર

વીશ = પક્ષી = ગરૂડ પર સ્વારી કરનાર = હરિ

માવિલસિતા = પાર્વતી સાથે વિલાસ કરનાર = હર

માવિલસિતા = લક્ષ્મી સાથે વિલાસ કરનાર = હરિ

પિ નાકસકત = ધનુષધારી = હર

નાકસકત = સ્વર્ગ = વૈકુંઠમાં વસનાર = હરિ

કુમારજનક = કાર્તિક સ્વામિના પ્રિતા = હર

મારજનક = પ્રધુમ્ન = કામદેવના પિતા = હરિ

ગંગાધર = મસ્તકે ગંગાને ધારણ કરનાર = હર

માધર = પૃથ્વીને ધારણ કરનાર = શેષશામી

હાસી—

૨

જય જય જય મહારાજનો, થાઓ વધ્યો ઉમંગ.

મહારાણીએ પ્રસવીધો, સુપુત્ર જામ્યો રંગ.

વારાંગનાઓ—

૩

૩મઝુમ ૩મ છત છત નાચો ખુશી થઈ સખી આ અવસર.

ગાન તાન માન ખુશી કરે સર્વે પ્રાણિ,

જેથી થાય આનંદિત નરવર નૃપવર.—૩મ.

સારિંગ, રિંગમ, ગમપ, મપધ, પધનો, ધનીસા,

સાનીધ, નીધપ, ધપમ, પમગ, મગરી, ગરીસા,

સારીગમપધનીસા

—૩મ

ફિરતાર કેરો ઉપકાર, માનો સખી આ ડાર.

શોભે કેવું દરબાર સુણી આ સમાચાર.

દા આવાર, છ સરકાર, સુણીઅમ, આ પુકાર

રાજ્યરંગ, રહો અખંડ, વલો અનંત, જય જય જયકર—૩મ.

સુમરસિંગ—

૪

દિનકર સુખનો હા ઉગોચારે

ભાગ્ય માટે કેવું માનું, સુખ કેવું અધી માનું,

રંગ પૂરો જામીઆરે — દિનકર૦ ૧

સુપુત્ર કળનો દીપછે, નિશા તણા જેમ અંદ;

મલુ મગાવી તેં ખરે, વર્તીવ્યો આનંદ—ભા૦ દિ૦

શિવજી સુત મુજને દઈ, પૂર્ણ કીધો યશવંત

ગુરૂ મંગલને જઈ પુછું, ભાગ્ય કેવું બળવંત—ભા૦ દિ૦

ચોપદાર—

૫

ખમા ખમા મહારાજને, મલુએ પૂરી આરા,

પધારીએ રાજન હવે, મંગલ ગુરૂનો પાસ.

સુમરસિંગ—

૬

ગુરૂવ શું બાળ કંવરનું, આપે ભાગ્યને જીવું,

ચિતોડ કેરું રાજ્ય એના છે, નક્ષીબમાં ભોગવણું.

ભેદ ગૃહએ કહેવું, અંન મુજ આનંદ ભરવું.

મંગલશુદ્ધે તથા સમર— ૭

સુણ મુજ સમરસિંગ રાજનં, ભોગવશે પણ —કંપે મુજ મંન
હજી શું પણ — જોત્રો મુનિજનં, સુણી નવ ધીર ધર મુજ મંન
શ્વેતોના નિરાશ છે મુજ તંન, ભોગવશે રાજ્ય એજ કો દંન
શાપે યુવરાજ થયો મુજ ભંગ, રાજ્ય નવ પામ્યો પુત્ર રતન
આતું પણ શું આહવું, થાશે રૂપિ રાજનં,

સુણીને આકુળ વ્યાકુળ થાએ આજે મારું મંન
તંન મુજ કંપે સુણી આ વચન, વદા શું એ મંગલરૂપિ જનં
ન ગભરા સુણીઆ મુજ વચન, પુત્ર આ તુજ થાશે રાજનં.

ચિતોડ ગાદીએ ચઢી દીપાવશે આસન. અરિજનને કંપાવશે,
તુજ તનતુ દર્શન.

વિધન સૌ વામી જશે રાજનં, રાખજે ગુપ્ત વર્ષ તું ત્રણ.

મિન્દુ તથા છોકરાઓ— ૮

પી [૩] આ ગાંડી તારી

જાઓ પીયા, મારા રડયા, કેમ પડયા, પુઠેછે મારી,
રાંડ અરે શું તું બકી, ગંડી અરે શું તું લવી.
ખીદાવોએ તારી ખોદાડી, વા'વા' તારી મળે ન જોડી
મરતા નથી, એશું ગાતો, મોકાણુ તારી, બાપરે મારો
ચલ ચલ નાસ મારા બાપ.

દાસી—

૯

કંવરને હાલરકું ગાઉં, સાડકા હાલરકું ગાઉં.
તારે કેવું છે નુર, ચદ્ર શો પુર, કાઠ મીઠ પુર,
તારે રૂઢન બહુ છે કાલું — કંવર.
જાતું મુઠ્ઠા ઝટપટ છોડીદે ચટ, આવ્યો બાપુ,
જા હઠ, મારા કંવરજી નહિ આપું — કંવર.

કમળારાણીની કાસી—૧૦

કાઠો ખાણુકા નિંદ સાડકા, મારાપુત્ર રતન,
 તાર કંઈ હું જતન —કાઠો.
 હાલરકુ પુને ગાઠિ હું, મોઢા આ મુજ તન.
 પુજ રહોઆણું દરશન —કાઠો.
 માતા કેઈ લાગ્યછે, જેને મુત મુખકાર,
 સરવે કુખ આણાં ખસે, વદન જોતાં વાર—કાઠો.
 આનંદ પામું હું અરે, નિરખી તાર વદન
 સંતાપ થાએ શમન કાઠો.

કમળારાણી તથા સખીઓ—૧૧

આજ હેલી આનંદની રંગીલી સખી મારી
 ભાથેગવંતાં કમળારાણી, હારે જેવાં ખીજ યશોદાજી રાણી
 —આજે

કરણ પ્રસવ્યો પુત્ર રૂડો, મુગીર મુશીલ શો.
 સમર હરખે આજે કુલે, રશિયો સમુદ્રશો.
 સખી કમ કમ ચોક પુરાવોરે માતીયન થાળ હેતે વધાવોરે
 સહ માનુની મંગળ ગાઓ—આજ હેલી. ૧.
 વદન નીરખી ભાનુ જાએ ભરાઈ અકાશમાં.
 મદન નિરખી કાંતિ નાઠો અગનની રશિમાં
 કરો ઉત્સવ ઘેરેઘેરે, પ્રભુ કેરી થઇ ઘણી મેઢેરે.
 છવો ગાઇએ આનંદભેર — આજ હેલી. ૨.

ખિન્દુ—

૧૨

સ્વામી રાજ, મારા રાજ, મુજને મળીયું આજ,
 'ચૌરાચોલુ' આ મુજ ખાળક આવ્યું મારે હાથ.
 આ હા હા હા, આ હા હા હા, ચૌરાચોતો એજ.
 રાંડ પેલી મારી સોયક રંડા હા એ એજ
 કમળા એને લઈ રહોડમાં મુતીતી રંડા એ મારીશોક,

મારી ઝપડને ઉઠાવી લાવી, મુકે રાંડતું પાક
લાડોલો એ કેવો સુંદર, આય મારા બહાલા,
ખસેકું હું ના મારો પાસથી, નાનાનાનાના.

ખિન્ન—

૧૩

રે મમ નાથ, આ શી રે વાત, વદા મહારાજ, નાવે શું લાજ
શોકને વશ થઈ આ શું વદા, આ મુજ તંન, અમુલ રતન
તમે ઊનપંન, કીધોરે રાજનં, સહુ જાણે છે રે જન
નિર્દય છે તન મન, નહીં આપું, હુ થાપું, હવેથી છુટીરે હું

ખિન્ન—

૧૪

મારા લાડકડા બહાલીડા છોરે રંગોલા
તુને ચુની લઈ, ચુમી ધુમી લઈ, ધુમી રમી લઈ-મારાં
એનું કમળું દીલ કરમાશેરે, તમે લેતાના (વળીહા)
મારું ફૂલકીયું, મારું જૂત કીયું મારું ફૂલકીયું ફૂલ ના-
જીકરે તમે લેતા ના

તુજ મુખકું કેવું જોવો ચંદરમા, મા
દખી તમને એ ગલરાએ-ખા, રડતોના-મારાં
તને ધ્રાધા કરાવું.

હાસી—કરણ—

૧૫

તારે તેનું છે શું કામ, તેરે અરેતુને શું કરવાની
આમ દોડીને તેનેરે ઝાલું, જાવાહું તુને નહીં તેરે
વાહ નહીં કેમ મુને જવાદે, રોકીહું રાખ્યો નરહું તેરે
નહીં કદી તુજથારેજવાશે, ખસ ખસ નહીં હુ તો જાઉં. તેરે

અમરસંજ—

૧૬

તારે જ થયું, મુજ સર્વ ગયું, વિદ્યાતાઓને ધાર્યું તારું થયું.
દેવ આ શું કયું, મુજ પૂર્ણ થયું, હવે કઈ ન રહ્યું, મુજ સર્વ
ગયું - વિદ્યાતા

ઉત્પત્તિ નિર્ણય પ્રાપ્તિ, ખમાઈ તુજથી નાજ

સાર્થક કીધો ભોમતોં, કૂરપણાનો આજ
 આ ફુલીંગી સમરતું ખાળો હા, કૂર વિધિ
 લીધું છીન્નવી અકાળ - દેવો વિધાતાં
 વર્તમાનને ભવીષ્ય ની, કીધો આશા નારા
 નિરાશ રાશે ખેંચીને રૂઢ્યા હા મુજ આસ-વિધાતાં

સમરસિંગ—

૧૭

દાર સુતા સત વેરીછે, ખરે સંસાર આ વિષ વેલીછે.
 ફુનીઆઈ ઠગાઈ, મુખનાઈ ન રામ, ફુખનાઈ સદાઈ,
 સજ્જનાઈ ન કાંઈ, અદેખાઈ લુગાઈ, સઘળે ગવાઈ,
 જોઈ ધાઈ- દાર સુતાં

માયા નિવારો, વિરાગ મન ધારો,

એ ઊત્તમ તમ બેલી છે- ફુનીઆઈં દાર સુતાં

સમરસિંગ—

૧૮

દેવો! તુજ ચરણ સમિપ આતો નમન દાસ કરું,
 આજે આ મુકુટમણિ ચરણ તુજ પાસ ધરું-દેવો
 નહિ ફરી ધારું હું એ, મરતકે મુજ કોઈ દોન,
 મુજ વસ્ત્ર અલંકાર છોડી આજ દઉં-દેવો
 છત્ર આમરાદી વળી, ગજચન્દ્ર જોડે ખધાં.
 કરી પરિત્યાગ ચરણ, આવો દારણ આજ રહું-દેવો
 જતા મુજ મરતકે ધારો હું સંન્યાસ લઉં
 અસિ ધરી માત્ર હું એકે કવિ કેરું દ્રાવ્ય કરું-દેવો

સંન્યાસી—

૧૯

એકવાર મારીપણ એવી, સુખી અવસ્થા માને,
 કુપા વૈશદી હાલ રૂંધું, દશ તજ્યો નવ જાણો;
 તમે પશુ હું કુછું, કુપ વેશે રહેવાં માગો-

સંન્યાસી—

૨૦

એ અનુગ્રહ આરા કોની ના ધરે,
 ના ધરે કોનો અનુગ્રહ ના ધરે— એ અનુગ્રહ
 ના કો કેરું અશુભ દિલમાં એ ધરે
 ભાવ મનનો તમ તણા જાણ્યું ખરે —ના ધરેં એ
 સંગ રહેવા કોઈની એ ના છોડે
 ના ગણા કૂટીલ મુને રે અરે— ના ધરેં એ

દીલીપ—

૨૧

મારલીઆ, મારસીઆ, મારસીઆ, મારસીઆ,
 કેવી રસાલ વૃત્ય તાલ દેતો ભાળ શૈલ ભાળ,
 વાહ અંગ, વાહ રંગ, કરોને દંગ, દે ઉમંગા—મો
 દૂહુ દૂહુ કરી ગાન, કેવું એ જુલાવે ભાન,
 કેવો શુભ આ પ્રસંગ,
 જો દોડે, બહુ કોડે, બહુ દોડે, જો સોડે, એ જોડે
 લેએ આનંદ.

દીલીપ-શૈલ—

૨૨

વાહા શી સુંદર મારલી આ, ચા લો જાણું.
 છોડએ વાતરે, નહિ આવે હાથરે, એ જુદી જાતરે,
 લાગશે ઘાતરે. આ રેરેરે ઉંડુંડુંડું.
 હાથે વાળ્યું, બહુ લાળ્યું, ના તે માન્યું, મારું કહ્યું.
 જાલી મારી, તું નોધારી, શી નાદાની, આતં કરી, મેં તો વારોતી.
 જાળી શું હું કરીરે, કરીરે, વર્ણરે, પંખીયકીરે,
 હામિ ધરિરે, જાઓ ખસી હું પકડીશ કરીરે.
 તું બાળા અબજા છે આખર, બજાહિણી, વિતહિણી, જાતે પામર.
 વાહ ! વાહ !! જુએ કરીરે જાળી શું હું—

હીલોપ-શૈલ—

૨૩

તું અંજણી છે શૈલ, તુને નવ જાણે.
હવે રમાડતું પંપાળ, નહીં એ નહાસે.
હવે રમાડીશ હું ખરી, ગોદમાં ઘાલી,
અરે ક્યાં તું ઊડી જાય, પાંખ ફેડાવી.
લે ફરી તું ના ગમરા, હવે લઉં નહીં હું કદ.
ચેટક કેમ ઉડચો [૨]
જા જા તું અહિંથી દુર, આમ શિદ્ધ કૂદચો.

સંન્યાસી—

૨૪

ચિંતા આવી નહીં કરવી, દુનીઆ સૌ દુખીયારીરે,
મેઘ ઘટાવત આવે જાએ, એથી સૌ આજારીરે-ચિંતા.
સૃષ્ટિ નિર્મિત પ્રભુએ કીધો, નિર્મિત દુખનો વારીરે
લેશ નથી સુખ આ સંસારે, લીધું સુખ તો ધારીરે -ચિંતા.
સુખ સમજવું દુઃખ જોડવું. દુઃખ એજ સુખ ખાણીરે-
જન્મ એજ છે મૃત્યુ જગમાં, ગણવું મન વિચારીરે -ચિંતા.
અસ્થિર ચંચલ, સુખ છે દુખકર, આશા પરહર, આ અવનો પર
હારા દુખકર, માતા દુખકર, પ્રાતા દુખકર, સુતા દુખકર
જરછે દુખકર, ઘરછે દુખકર, પ્રિયતો દુખકર, અપ્રિય દુખકર,
શાશ્વર મુનિવર, સુરવર ઇશ્વર, સ્મરિને હરહર, જન તું ભવતર.

શૈલ—

૨૫

હાય હાય ઓ હાય હાય હાય (૨)

છાતડી મારી ફાટી જાય, આધાર હીન થઈ હું હાય,
રઝળતી થઈ હું હાય, હાય પિતા યુદ્ધ માં
મર્ણ પામીઆ ઓ પિતાય—હાય (૪)
એકલડી શું થાય—હાય.

શૈલ—

૨૬

વૃદ્ધ થયો છું હું, કહ્યું આ પુત્રી વૃદ્ધ થયો છું હું
 આવી આધાર રહિત સ્થિતિમાં, મત્યુ થયું તો તું બીતી ના
 હાય ગતિ શી તુજ થાશે ભિતિમાં, પિતાએ એવું કહ્યું,
 નવ કરતી સહવાસ તું, કુષ્ટ પુરૂષ કો સાથ
 લગ્ન થાય તુજ જ્યાં સુધી, રહે જે કો ગુણી પાસ.
 કુનિઆ છે આ છળ અને પ્રપંચ કેરી જાળ
 કુષ્ટ જનોથી પૂરતી, તું અનુભવહિન બાળ.
 નિર્વાહ માટે આ ધન દીધું, અશુ આણીને તે મેં લીધું
 તન નિજ અપણ ચુકે કીધું, પાલક કો ન રહ્યું [ભાઈ]
 જાઉં હવે ક્યાં હું-કહ્યું.

પ્રભાવતી—

૨૭

પુત્રિ નવ જરી તું ગભરાતી,
 અનાથ બાળા તું મુજ પાસે, રહેજે થશે શાંતી-પુત્રી
 બેન તારી તું મુને ગણુજે, દુઃખ તુજ મુજ આગળ લાગુજે
 ખનતું જતન કરી રાખીશ તુજને, દુઃખ તારાં દળશે-પુત્રિ
 ભોજન હું ખાઉં તે તું ખાજે, ચુકું તો જતુની મુજ લાજે
 એવી રીતે રાખું તુને કે, તુજ મન જેથી રોજે-પુત્રિ

પ્રભાવતી તથા શૈલ—

૨૮

ઠીક બાઈરે આ ઠીક, તારે જોઈએ એટલા આરીયા તું વિતાડ
 તારી વાતથી આવે મુને છે, અતિ ઘણુરે હાસ
 રોજ રોજ તું આ શું કરે, બેની આમ તું શાને દમે
 આવી એટલા તું શાને કરે, મારા સમ ચીડાઓ મુ.
 તારે અમથી શું? મારું ગજરું શું નાજ ગમે?
 તારે જોઈએ એટલું વિતાડ.

શૈલ—

૨૯

ઢીલીપે આજે નિરાશ કરી, ઊરહરખ બીનવી—

ચિત્ર નયન મુજ આગળ આવે, હાય રહીહું અહિં-દીલીપે
 ને મુજ સમિપ હોત સાર્થકો, કુલ શૃંગારે કરીને-દીલીપે
 મુજ મનકું આનંદિત કરતે, તેને જોઈ કરી-દીલીપે

પ્રભાવતી—

૩૦

વારે વારે હવે સમજ, બાઈ હું સમજ
 જાણે હુંતો દીલીપ હોઈ કેની, સખી આલી કેમ ખમાય
 બાળપણનો સુધડ સુંદર, ભાવ કદી નવ જાય
 એવું આજેન મેં જાણ્યું, હવે હું સમજ — વારે

પ્રભાવતી

૩૧

પ્યારા જીવી શકું કેમ હું, વહાલા ઝુરી મરીશરે હું
 શૃંગાર તનનો મુજને દમશે, કંગન રંજન ભંજન કરશે
 ત્યાગ કરું તે હું— પ્યારા ક્યારે ફરી મળશું — વહાલા
 ચંદ્રવિના વિરહી રજની જેમ, પતિન પ્રભા પતિ ચંદ્ર વિના તેમ
 તેજ હીણી થઈહું— પ્યારા પ્રાણ ધરીશ કેમ હું— વહાલા

દીલીપ—

૩૨

હાય હવે હું શું કરું ? પ્રાણ ત્યાગ અરે અરે !
 જોણે છોછરી પાળિ પોષિ, રહેમ ધરી નિજ અંતરે
 સમાધિસ્થ પોતે થયા, પરપ્રલભાં ધરી ધ્યાનરે
 મુખ સ્વર્ગનું દેખે પ્રભુ, શું ગાઉં ગુણનું ગાનરે
 છોડીને મુને ક્યાંહરે ગયા, દાસની અરે નાવી શું દયા
 રજગતો થયા રંકહું સદા, અરર હાયરે આ શી આપદા

શૈલ—

૩૩

રડી રડીને મુજની દા શું નેન; રોઈ રોઈ ખોય શું કરાર ખેની કેની
 તુજ રડતી, ઊસરતી, શરવતશી, લાલ કમલિની-નેન
 ચંદ્ર ચક્ર એ નેન લાણું નુર, નિરખવા નથી પાસરે આંહી
 સુદિર મંદીર કોટિક કંદપ, ભાળી નિહાળી લે આનંદ નાહી

રસ મસ થકી થઈલસ ખસઘેલો, પ્રિયવંશ પતિવંશ જરી હસ ખેની
ખસખસ, નતું ધસ, નિતી કસ, માર મસ
કસ કસ, નિરસજ, જરી હસ ખેની-નેન૦

પ્રભાવતી—

૩૪

જા ખેની શરમ શું ન આવે લગાર
મુજ સાથ કરે વાત શીદને કનડવા, શરમ શરમ છે જરી તું' સજવા.
કઠણ વચન વદે ખેની તુ શું કરવા, ખસખસ તુજ વેણ
મુણું શું હું મરવા
ધસિધસિ આવે શું મુને કરડવા, જા તારી સાથે હું
ના ખોલનાર-જા૦

પ્રભાવતી—

૩૫

આતી વાણી ના વદની, ઠાવો વાણી તું' શિખની,
ઊછંકેલ તું' સદાની ખની. જરા મનમાં સમજ ધારનો.
તું' નિડવે મુજને ઘડી ઘડી, પડી પડી રડી રડી રહી
ઝુરી ઝુરી, સિંચ લાણ નડિ દિસ રહી ખળી ખળી ગળી
ગળી જાએ તન જોહે કળી દળી -આતી૦

શૈલ—

૩૬

હવે બન્યા કેની, ફક્કડ મારા લાલ -આ :હા! -હવે૦
છેલ છખીલા કેવા દીસાછો, દીલીપ મન ગમતાંજ દીસાછો
ખરેખરા મદ કેની —હવે૦
વાંકડી મુછ આણીઆળી નથીતો, રંગે થકી કહાડ ખેની મારીતે
સોના થકી તું ભરેલી —હવે૦
હોડાવું અરિશિર નિર્ભયતાથી, હાય નથી આજ દીલીપ સાથી
(ખંદો) દાસ તનવાર સંજેલી —હવે૦

પ્રભાવતી—

૩૭

વા' ખેલ બન્યાછે વેશ, નહોં કંઈ મણાય
જરી નિરખો આઈરે, રહી કંઈ મણાય!

દીલીપને ખતાવવા શું બોની મારી બચ
 રૂકડ અકડ થઈ થન નાચો મુખકું શું શોભાય?—૧
 છેલ છખીલો રંગીલો જોઈ હેતયો હરખાય
 જોઈ જોઈ પ્યારો મારો વારી તું પર જાય.—૨
 અંક રજો.

વારંગનાઓ—

૩૮

દરબારી ભારી શોભા શી રંગે— આ પ્રસંગે,
 મચી અવનીમાં દીપી શી રંગે— શીરંગે.—દરબારી
 પુરાણ પ્રતાપી જરમાં, શરમાં,
 અરિજન તૃણસમ જંગે— નિશાંકે— દર૦
 છત્રમાંજ દંડ, કેશમાંજ બધ,
 નામ મુણી થરર લુ કંપે—નિશાંકે— દર૦

સહાયક રાજાઓ—

૩૯

હાજર છાંચે સરદાર, કરીએ જરી ન વાર
 દાસો તૈયાર, લશ્કર તૈયાર, દરબનના શા છે ભાર.
 રજપૂતો નથી નાર, ઊંચ વીર્ય મારનાર
 ખરછી કટાર, નખાય લટાર, ન જતુની લજવનાર
 રણ રંગે રંગીજે, સમશોર નંગી લે,
 જોડા જોડા જોડા ઉમંગા છે.
 મરણ ગણે તરણ, પરણ ન રજ શરણ.
 અડગ ચરણ રંગે ધરણ વીરત્વનું ઝરણ
 યુધ્ધેજ પ્રાણદાન, તેમાં ગણેજ માન
 વખાણે વેરી કામ તેજ સાર્ય ક્ષત્રિનામ.

સમરસિંગ—

૪૦

કુતિ જઈતું જણવ નિજ રાય, તુને અકલ રહી ન જરાય
 મુણી વેણ તુજ ક્રોધ ભરાય— કુત૦— ૧
 ધગધગે જવાળા તનમાંય, તુ શું જણે તારા મનમાંય
 સ્વાદ આખ્યો શું ના રણમાંય? કુત૦— ૨

પતંગ પેરે અગતની માંહિ, શું અંપસાવા આવે આંહિ

જીવતાં નાજ જવાય [ફરી]-કુત-૩

વિના મયોજન વિના વિચારે, મુજ સગાં શત્રુ આધારે
આવે, હવે ન દયાય [કદી]-કુત-૪

વિવચન—

૪૧

જા, જઈ તુજ ધોરીને તું કહે, જા જા [તું] પળ નવ રહે
સુણી વાણી આ માફ દિલ દહે

ન શું ચાખ્યો ઘડિ ઘડિ જંગ સ્વાદ તે- જા૦

હાવાં નવ જાવા પામે ફરીરે, શું ભુલ્યો જંગ રિતી

આર્યનીરે, ભરમે આજ પુનર સમર કરવાનેજ

ભરમાઇ સેન સજે શું ફરીરે- જા૦

ધમ ધમ ધસી રણુ કસી દમ દમે દમે વર સમ

વન વન હરદમ ભમે ભમે, સિહ સમ વિર મન ધિર મન

કદિ નમે? રજપુત પુર ગુર દીકું નહીં ગયે સમે?-જા.

સમરસિંગ—

૪૨

રણુ સંગ્રામે પુત્ર જઈને, જીવતો પાછો આવે

એ આશ રાખી હા ભણવાવું મનમાં મારા નાવે

વિધવા મુખ વધુતું, શું મુજ આ આંખે જોતું.

સમરસિંગ—

૪૩

હારે શું એ મુજ મન લાવના બનેલ છે

આતંક દે એ કેવો મુનેરે !

અંગો અંગ દેતો મુને રંગથી ભરેલ છે-હારે.

ત્યાગ બધો એ મારો ભુલાવો;

હર્ષથી સંસાર સુખ દેહ આ ભરેલ છે-હારે.

૪૪

સમરસિંગ-કલ્યાણ-કરણ-

ધન્ય આશ પુરી તારું નામ, પુરી આશાં તેં કીધું કામ

નમીએ દેવિ વિદ્યવામ, મળે તુજ મહેરે સૂખ શ્રામ
 ધન્યરે [૩] દેતાં નવાર, સુખ સાર સાર હું સ્તવુ આ વાર.
 ગાંધાને તું અસિ દે, પંથુને પગ સાર
 ધન દિએ નિર્ધનને, અપુત્રને પરિવાર
 દેવિ! તેં તેા આપીએ, નવે જન્મ તેં પ્રાત
 બેલ તુડી સાંધી પુરી, ધન્ય ધન્ય આ માતા-ધન્ય.

વિનય—

૪૫

શું બોલો આવી વાત, રે શું બોલો.
 ઘડિ ઘડિ ટાંચો માંરી, ઘાપ શો દીએએ કારી,
 શું દેશમતિ મુજ પ્રેમ, રે નથી? ધારો શું એમ,
 નથી સત્ય એજ તમ નેમ, છું ક્ષત્રિની જત-શું.
 પૂર્ણ પ્રેમ વશ થઈ, અવ્યે ચાલી રણથી અહીં
 આવી નિર્દય પ્રેમની રીતિ, નહિ ઘટે પ્યારો! એ નીતિ
 મુજ કેર્તી કલંકિત કીધી, યાશે મુજ ઘાત-શું ૦

ઊપાવતી—

૪૬

હોત વીર પુરુષ તો શું આ'તુ' કરત
 સત્રામે ધરી હામ ગાપ લડત— હોત. ૧
 બે કરે મુજ વેણુ દુઃખિત તમને,
 હું ન ફેરીયાં તમ સાથ વદત— હોત. ૨
 કુદે લડ્યા હોત તમને હું ચાહત
 પ્રાત ગણી તમ મરણી રડત— હોત. ૩
 દેશ રક્ષામાં પ્રાણ તજ્યા એમ
 ધન્યાં ભણી મન પ્રેમે ભરત— હોત. ૪

ઊપાવતી—

૪૭

વિનય જા તું રેહ દૂર રેહ દૂરે
 હિચકાર નર મુજ પ્રણયને લાયક ન

એવું કોનું લાયગ ન, એ કો મુખદાયક ન-રેહ૦
અધિક પુછીને મને ગમગીન નવ કર
ટક ટક ન તું કર, જા નિકળ દુઃખકર-રેહ૦

વિનય—

૪૮

વૈર ઊરે ઊભરાય, ઊષાવતી, જ્ઞેને કેવી રૂસાય,
પાપિણી ત્યાગ તેં કીધો મારો, છોકું હવે ન જરાય-ઉષા.
કલ્યાણના મોહ પાશે પડીને [આ] વિનયથી પલટાય-"
તેં હડિઓ હઠ તારી નછોડી, કરું તુજ કેવી દશાય-"
[ઠીક] આ વિનયથી શું શું કરાય; હરે તો જ્ઞેને કેવી રૂસાય-"

વિનય—

૪૯

મુને કરે દાષિત વિના કારણે,
સ્ત્રી જાતિ નિષ્કુર, નિરાક હાથે;
જે પ્રાણી સાથ પ્રીતી પ્રથમમે
કીધી, કરે ત્યાગ વિના કારણે— મુને૦ ૧

ગુલાબ— હાં હો ઊષાવતી હજી ખસે નહીં.

પ્રેમ તેના દુઃખદાઇ છે કે નહીં;
ખેદ આટલો શો વિના કારણે— મુને૦૨

વિનય— કલ્યાણને ઊષા વચ્ચેની પ્રીતિ

તોડાવું નક્કી હું રાખું ન ભોતિ
લઉં પ્રતિજ્ઞા હું તુજ કારણે— મુને૦ ૩

ગુલાબ—

૫૦

મુજ હાથે આવું પાપો નહીં કૃત્ય કરાવો
મુજ સાથ ઉષા પ્રેમનો શો ખદલો અપાવો—મુજ. ૧

વિનય— મુજ મર્મ જાણી શર્મમાં હવે શું રૂસાવો

મુજ સાથ રીત કરી શું દર્દ ગર્દ કરાવો—મુજ. ૨

ગુલાબ—મુજથી ન થાય વાત થવા તે શું કરાવો

વિશ્વાસ ધરે તેના શું તમ ઘાત કરાવો— મુજ. ૩

વિજય—જાણ્યું હવે ખસો તરાપો શું કુખાવો

દેવું નહીં નામ માહરું, જાઓ સીધાવો— મુજ. ૪

વિજય—

૫૧

શી ખુશીની વાત છેરે, આ બધું મુજ હાથ છે

ઉત્તતિ કે અવનતિ આ રાજ્યની મુજ હાથ છે

વિજયને ગાદી મળે. એ આરા સર્વ ફાકે છે

હાથ ઉપાને કરતાં. યુદ્ધિતમાં મુજ માદ છે

બહાદુરી કલ્યાણ કેરી ફાવવા મુજને ન દે

પૂર્ણ પ્રીતિવાન એ પર દીસતા મહારાજ છે

કલ્યાણ—

૫૨

રે મુજ પ્રેમ છે કેવળ નિરમળ પ્યારી ઉપા નિઃશંક તું માન

ધાયલ હું છું. અંતર તુજને સોંપી દીધું છે આજ કલ્યાણ

રસિક સ્ત્રી પુરૂષ તણે મન યત યત નાચે મદોન્મત પ્રેમ,

અન્ય કે નેનને દારે કાઢે નિજ જ્યોતિ હેમ.

પ્રેમ તાણી ચર્ચાનું કયન'તે, કોથી કદી ન આ જગમાં થાય;

મહા કવિઓ શબ્દથી ચિતરો મથે મિથ્યાય.

શુદ્ધ સત્ય ને પવિત્ર જે, પ્રેમ માત્ર અનુલવાય;

અમતિમ પણ રહે ખડો, મન અંતર નિજ માંચ.

પ્રેમ કેરું પ્રતિબિંબ પડે, મન કે રૂદ માંચ

નથી વાણી તેને ઇશિ આપી જ્યો તે વદાય.

જે હંદિને છે વાચ, તે જ અનુલવતી

જે હંદિને જહિ વાચ તેજ અનુલવતી

ઉપા પ્યારી તું એમ સમજને, છે મુજ પ્રેમજ અંતર લીન

ધાયલ હું છું, આ સમજશે તે કો દી મલીન.

કલ્યાણ—

૫૩

પ્રાણીની પ્રીત પ્રીતમની, સત્ય કદિ ન તજાય,
કન્દનને ટીપો તપાવો, તેજ રંગ નવ જાય.

અગર ચંદન ને કાપો બાળો, સુવાસ તેની ન જાય
શરડીને છૂંદા પિલાવો, તેની મીઠાશ ન જાય.

સંકટ આવો દહ પડો, દિલ દીલું તે શું જાય?

ઉષા-કલ્યાણ—

૫૪

પ્રાણ આ શું જોતો (૩) આપ

સ્ત્રીયા તણે પ્રેમ કેવો ઊજવળ તે, આપથી ના પરણાય

પ્રેમ આગળ તેઓ પ્રાણ ગણેછે, તુચ્છ શું કહું મુજ રાય?

હું ક્ષત્રાણી યુવરાય, નવ તુચ્છ યકી તે લુભાય

હું એક વચની પ્રિય રાય-૧

વિશ્વાસ હોણો હું નહીં પ્યારો, શંકાથી મન ડાલાય,

કન્દન સાલમાં અડચણ આવે, એથીજ દિલ ગભરાય.

મુજ મૃત્યુ દુઢેયાય, - અરે એ જોલ્યા શું?

કદી દુર્ભાગ્યે તે થાય, વર હું તમ સાચજ ત્યાંપ.

નવ અપ્સર હાય જવાય-પ્રાણ ૨

ઉષા-કલ્યાણ—

૫૫

કંવર આવું કૃત્ય કરતાં શું નાવતી રે લાજ

વાહ વાહ આવું તે શું થાય?

એ શું વદમે પ્યારો આવ્યો તુજ કાજ

નાતું બાણ્યું કરશે આવું મારા રાજ-કવર.૧

ઉષા ચકીજ તુષા મારી મટી આજ

પ્રેમ રાશે પૂરી આશરે.

હાય ગમેતેન ઘટે આવું કદી નાજ-

કવર. ૨

કલ્યાણ—

૫૬

અરે મુનેછે ધિક્કાર.

સદ્ગુણ સંપન્ન આવી બાળા. નિર્મળ નિર્વેકાર
સદેહ તેપર મુજને ઉપજ્યો. શૂન્ય હૃદય ધરનાર.
સુંદર સુવતિ રૂદન કરેછે, મુખે ન શબ્દ ઉચ્ચાર
કૃષ્ણવાર્ણુ ઘનમાળ ગગનમાં, ખુબી દિનને દનાર
પ્યારી ઉષા તું મુજને કહે કેમ, નેત્રે અશ્રધાર.

કલ્યાણ-ઉષા—

૫૭

ઉષા જાણી લે, જાણ્યું મેં, આ શું તે.

પાપિણી તું રડવા તણું કારણ સ્પષ્ટ જણાય
મુજ બોલ્યું તે નવ ધર્યું કર્ણે મુજથી મનાય - આ શું તે.
મૂર્ખ, બુદ્ધિહિન હું ક્યો, ચુકે મુજ પ્રયાણ
તુજને રૂદન કરાવતું, માન્યું મિઠું મૂજ પ્રાણ - આ શું તે.
પ્યારા આ શું રે મેમ્ને જે પૂર્ણતે.

સંભાળીને બોલજે, હું દુઃખ તમ મૂખ
વદતાં જીવતાં સાંભળી હાય ગયું મુજ સુખ - આ શું તે.
હાહા સતી જાણી તને વીંટી તું દનાર
પ્રેમ બંધને નિજ્યને, પ્રીતમ તું કરનાર - આ શું તે.

કલ્યાણ—

૫૮

આહા (૨) યદ વિકૃત મુજ આશા, યથા હાલ અરે મુજ આ શા
સુખી (૨) જીવિત મુજ માન્યું, પણ સ્વપ્ન સમું સુખ વાન્યું ?
વંણા (૨) મૃગ જળના નેવો, મુજ આશા અફળ જ તેવી.

ઉષા (૨) તુજને હું ભૂલું, જીવિત પ્રયોજન ભૂલું.

કચન (૨) તણ કથિર તે લીધું, મુજ હૈકું ક્ષયલ કીધું.

તુજ રૂદ મુનેજ ફસાવ્યો, મતિ મદ, (૨) તે મેં માન્યો.

તુજ હંદ, (૧) મુને લપટાવ્યો, યથા હાલ અરે મુજ આ શા

કહયાણુ—

૫૯ :

હા! હા! પાપિણી તેજ પૂર્ણ પ્રતિમા વિશ્વાસઘાતી ખરી
તે કુષ્ઠા તણું નામ મૂજ હૃદયે ધરતાં ધુને જે હરિ !
લગ્ન આવતી યાદ આમ કરતાં, લાગે કલઠો ઘણાં
એ બાળા અબળા નહિ પાણુ અરે દીસે ખરી રે ખલા !

કરણુ—

૬૦

ભાસેછે યુવરાજ આજ બનિઓ છે પૂર્ણ શંકાશિલ,
કન્યાના પ્રતિ પ્રેમમાં કથમ પુષ્પ ક્રોધીત એનું દિલ,
વીનંતી મુજ નમ્ર જાત લઘુની, લે ધ્યાનમાં રાખજે,
જે તેં લક્ષ ધર્યુંછ માણુ તજવા, વીચાર તે ત્યાગજે.

વિજય—

૬૧

આ વિજયના જય જયના, આ છે હાજર
સહુ સાધન, મારે અંગ, શો ઉમંગ, શો આનંદ
આમ્નો રંગ— આ વિજય૦
હું વધા વિચાર મુજને મળે ગાદી દિલ્હી તાણી
રે ઉષા ગયે, હવે નીજ બળે, મારું ધરી હામ,
વિના દામ, કરું કામ— આ વિજય૦

સૂત્રધાર—

૬૨

કલહ, લોભ, કંકાસ શૌર્યની, સિણતા ધરને ઘાલે,
મિથ્યા આશા, એકથ ઓછપ ને, દ્રોહથી અરિજન મ્હાલે,
તવારીખ આદર્શ, જુઓ મુજ આર્ય જનો તે.

કરણુ—

૬૩

કહ્યાં મુજ શૈલ માણુ આધાર, પીડે તન.
થાએ વિચાર મુને હજાર નાહી ગમ— કહ્યાં. ૧
થયાં રોશે લગ્ન એનાં તો તેની પર

પ્રિતી શા કામનો રાખી જો મારે મન.—કહાં. ૨
 પિતા માતા જેના અજ્ઞાત, તેવો હું
 હશે વસતો કરણ આ રંગ એને મન—કહાં. ૩

પ્રભાવતી-શૈલ

૬૪

કેવું છવાયું, આ ઘેર, આ અધાર, આકાશે, અકાર
 શુ ગગનમાં, મેઘ ઘનના, રાવ વનમાં આલીરે સખી.
 વાયુ સપાટા, ઝપાટા, સુરસર વાએ, ગીરી આ ગુફા આ
 હામ મનની, વીર જનની, જય તનની, આલીરે સખી.
 આહ મયૂરી, જરૂરી, ઘન ગરજે ને, ઘન વરસે ને
 હર્ષ સિંધુ, શ્યામ બિંદુ, પૂર્ણ ઇંદુ, ચક્રી સખી.

કરણ—

૬૫

શૈલ જેનું હું સ્મરણ કરું તે શું એ !
 મારી પ્યારી પ્રાણ પ્રિયા તે એ શું રે.
 એ હવે બાળા નવ જૂંપડીની
 તેવી રહી હોત પ્યારી, તો બહુ સારી
 બાળ અવસ્થાની ચંચલ મુરતી
 હોત, ભેટત તે, હું મનહર—શૈલ.

કરણ તથા શૈલ—

૬૬

એ કામણગારી પ્યારીને હું જઈ ખુલાવું
 એ બટકબોલી વહાલીનું હું દીલ ખુલાવું
 જાઓ બળ્યું શું આ તમ બોલો, શું આવો અહીં ધાઈ
 આવું કરતા લાજ ન લાગે હું નવ માફ લાવું.
 પ્યારી ખુલાવું.

બાલ બોલવું પ્યારી મારી શું કરતી નોકરાઈ
 આ પ્રેમ તપણ વાણી મુણવા, હેતે મુજ શીશ નમાવું.
 પ્યારી ખુલાવું.

અંક ત્રીજો

આકાશવાણી—

૬૭

કવીરાજ થયું પંર હિન્દ નૂર સાર્વ ભોમ

હિન્દનો પરાજે થશે રે ગયું જ્ઞેમ.

તેજ હીન થયો દીન પૂર્ણ જે કીર્તિ સોમ

સમે આ દીસે છે તાહરે, રે ! અભોમ.

ભોમ ભોમ આર્ય ભોમ

પરવાર્યુ તાર જ્ઞેમ

થવને કીધો હિન્દ હોમ.

ગુલાબ-કંટ્યાણ--

૬૮

ગુ-યુવરાજ કંવરજી, ક્ષમા કરોજી દીન દાસીને

ક-ના તું આવું ઉચરતી, ના જરી ડરતી, વાત આ શી રે

ગુ-ચાલ નરતી હું વરતો, થૈછું રઝળતી, દુખની ભરતી, કીધી

હાંસીરે-યુવરાજ.

અપરાધ ભારી મેં કીધો, ક્ષમા કદી નવ થાય

વિશ્વાસ ઘાતી પાપીણી, ભાવ ખુરા મુજ હાય,

આપો માર્ગમાં ધરતી, વદું કરગરતી દીન સ્વરથો

દા મુને કાંસીરે-

યુવરાજ.

ક-ગુલાબ ઉઠી થા તું બેઠી, શું કીધું તે તું જણાવ

સુખ હરણ મુજ તે શું કીધું, રાખું હું જરી ન અભાવ,

થયો તારો આભારી, ગદ્ય આજરો, તુંથી આવારો વાણી

આશીરે-યુવરાજ.

ગુ-સર્વ પ્રપચે હુંજ દોષી, નીચ કપટ કરનાર

રાજ કન્યાનું સુખ હરણ તે કરનારી ધિક્ક આ નાર

પાપે ભારે ભરાએ, આ દીલહા એ, કોની ન સાહે, જાઉં

ક્યાં નહાસીરે-યુવરાજ.

કુ-ધન્ય વહું હું તેંજ બચાવ્યો, કરતો હતો વિષપાન
તારી ક્ષમાની યાચના હું, માંગું દીધું પ્રાણદાન
તારી વાત ન માની, ગુલાબ શાણી, થઈ હેરાની, કબંક
આ શીરે-ચુવરાજ.

કલ્યાણ—

૬૯

હાએ ! ગળખ શો કપટ આ.
અરે મને પણ આ શું થાએ
મન મારું જાએ ડોળાઈ
આંખે આ મારી આવે અંધારાં
આ શું સ્વપ્ન તો નાંહી હોએ- હાએ.

કલ્યાણ—

૭૦

નથી દાષ લેશ કા'ડતો હું તારેરે
હું મુકું દાષ મુજરે કરમમાં- ટેક૦
કવીની ભગીની ખરે, પણ આખર સ્ત્રી
તુને સમજ નહી પ્રપંચ મરમમાં - હું મુકું-૧
મતિરે ભ્રમિત થઈ, સુખ આ જીવનનું
હાય ગયું જોળવાયો હું ભરમમાં - હું મુકું-૨

કલ્યાણ—

૭૧

ઉપા પ્યારી શું કરશે, મુજને ક્ષમા તું આજરે-
નિર્દય પાપી હું કુષ્ટ કૃત્તનો, તુજને કાંધો નારાજરે-
કલ્યાણ અકલ્યાણ કારી થઈને, નાંખી તને યમપાશરે-
કુખ પ્રતિમા પ્યારી ખડી તું, અંતર નયનની પાસરે-
કસુમ, લતીકા સુકાય અકાળે, કલ્યાણ જવે થશે નાશરે-

૫ ચુરાજ—

૭૨

મંગળ સમયે આવી અમંગળ કેમ વદા વાણી
એક સપાટે યવન અરીને, હડાવશું રાણી.
શોકથી આકુળ વ્યાકુળ થઈને, બોલો શું આ શાણી.

ક્ષત્રિયાના શૌર્ય ઉપર શુ શકે તમે આણી.
અધર્મ કેરો જય થશે શું, વાણી આ શો દેવી !
મેરે ડગો કે સાગર મુકો, પાણુ આરત રહેવી.
નિશ્ચય રાખો મનમાં પૂરો, આ મુરતી જીદી.
સિંહ પોતાનો ટેક ન મુકે, મારે અરો કદો.

કલ્યાણ—

૭૩

હવે મરું. ઉપાય નથી અન્ય કોઈ, કો નથી સજાએ-હવે મરે
દહ કલકોત થયા, અકોત કુરતા એ રહ્યા
શકોત થઈ હાય વલ્લો, રહ્યો ન કો ઉપાયે -હવે૦
થુહ હગ્ન જાતે કરું, કુંહ યવન સાથે લડું
શુહ જવ ન પ્રાણુ દઉ, ધિક્ક મારી કાચે -હવે૦

જાનુસ—

૭૪

ચઢી આળ્યા મહારાજ ! યવન હિન્દ કરવા દમન— ચઢી૦
આવો ઉજડ આર્ય ભૂનીને કરશે, યાતાં તેને શરાણુ
આર્ય ધર્મ ભવન, યાશે મ્લેચ્છ સદન— ચઢી૦
દીધું વ્યાદાન કળ તેનું આપે
હવે તેનું જીવન, ખરે દુઃખ કરાણુ, ચેતી ઉઠો રાજન—ચઢી૦

પૃથુરાજ—

૭૫

હશે નહીં કોઈ સમું મુજ દુખી
હુતો દશ દીશમાંજ અસુખી રે - હશે.
મૃત્યુ આસન પર, પડી રાજ કુંવરી
ખીજે સ્થળે રાણી પડી રડતી રે— હશે.
આ ખાણુ મુઠ્ઠીત કલ્યાણુ કેસરી
ઘેરી યવને ભૂમા ભર્ત મૂકી,
મુજ આશ ગઈ સહુ મૂકીરે— હશે.

પૃથુરાજ—

૭૬

ઉભો ન રહું હું રાણી પલ્લવાર— ટેક.
 યવન વાદળી ચઢી, વિધિએ શી ઘડી ઘડી,
 ગાત્ર આ થયાં શીતગાર— ઉભો.
 વિધિએ હાથે વડી વિધનની જડી જડી
 જાએ ન ઉઝડી આ વાર— ઉભો.

પૃથુરાજ—

૭૭

દુઃખીને ન દે ઘાવરે, પ્રિયા મુજ વહાલી રો.
 પરમ મીતોનું દુઃખ આ િ ભુંડું,
 દીલ આ થકી ન ખમાયરે- દુઃખી.
 તારે ને મારે એલી સગાઈ,
 મુખ આજ યાવછે વિદાયરે- દુઃખી.

કલ્યાણ—

૭૮

(આ) સુંદર મુખ કમળ દીસે શુભ તેજહીન
 (આ) કોકીલ સમ કઠ દીસે આજ રખહીન
 (આ) પ્રેમ પૂર્ણ નયન દીસે હાય દ્રષ્ટી હીન
 કીર નાસીકા આ દીસે શીત જેવું હીમ
 રાજરાણીનું હૃદયજ આજે ચિંતાતુર વળી શૂન્ય દિસે,
 દિલ્લીશ્વરનું મુખ પણ તેવું શોકપુરીતરે આજ દીસે.
 શું વિપરીત છે, શું મૃત્યુનું સેવન કરતી.

પૃથુરાજ—

૭૯

ઝટ ઊઠો ઊઠો રજપૂત
 ઝટ ઊઠો ઊઠો રજપૂત
 છો તમે ક્ષત્રિના પૂત

ઊંચ ઉજવળ કીરતીરે મુજ યારો રજો વીર અનૂપ

નિજ જીવન અરપી દેશ દાતમાં કરો કાર્ય અદભૂત
 દૃઢ ધરી હામ મજબૂત, ઝટ ઊડી કરો મહા જીદ—૧
 મીટવની અવની ભૂખ, દીપવની જનુની કૂખ
 ભડ ખટકો કરી દુર ધસો મદ શુર પટકો ચર્વેન અસૂર
 કરો દેશે બંકો ટેકો ડંકો, ભર્ત ભૂમિનું નૂર.
 નવ દયા હવે તિલ પુર, જય જય વત્તાવો પૂર—૨
 યશ લૂટાયરે લખ લૂટ, લૂટો ટેકો મદ રજપૂત.
 વળી લૂટો યવનના મુંડ ધડોથી કરી કુંદ અરિસૂર
 કહે અસી હું તરસી વિના રૂધિર છું કરો પુષ્ટ જરૂર
 નવ જવા દીઓ મગરૂર ધગ ધગે રક્તનું પૂર—૩

કટ્યાણુ—

૮૦

આવી છે આશ્રત બહુ બારી, હવે ના ખચવાની ખારી
 હવે તો કરો યુધ્ધ ચારી, વરો નવ કાયરપણુ નારી
 કરો નવ હીર કંડુગારી, લીઓ અસિ ધનુષ બાણુ ધારી
 કરો ધગજીજીજી તોપ જારી, કરો ધમમાણુ ઝદ ખચારી
 જરા પણુ કરશે નવ વારી, હોય જો નીજ ભૂમિ ખ્યારી
 કરો નવ ઉજડ આર્ય ક્યારી, રહીછે કુદરતથી ન્યારી.
 સીંચી અરિ રૂધીર તેજગળી, કરો ખાતર ખપ નીહાળી
 હવે પીગળવવી ખૂમારી, તોજ કરશેનીજ યશાળ કીરતીજી
 રણુ ધસો ધસો—

રાણી—

૮૧

સુણી વાત આ કેમ ખમાય.

ક્ષત્રાણી યૈ શું બેશી રહું રે.

ધીકી જયછે છાતડી હાય— ક્ષત્રાણી૦

પીધું શું ન ક્ષત્રાણીનું દ્વેષ, તેની શું હું લગવું કદી કૂખ-
 પતિ વીર યોદ્ધાની શું હું નાહી, થઇ કાયર ન ધસે રણમાંહી,
 બીડું સૌર્યથી રણુ સંગ્રામ, ન હું લેશ છોડું મુજ હામ-
 પતિથી શું અધિકો ગણી પ્રાણુ, ન હું ડરું ગમે તેવી પડો હાણુ-
 જોઇ કેદી પતીને અરિ હાય, કાપી કુર યવન લાવું સાથ-
 પડું યુદ્ધે જો રાણું ન ચિંતાય, ઉપા પુત્રી સાથ કરજો ચીતાય.

સ્વર્ગે જઈ કરું કાન તૈયાર, વીર પતિને ત્યાં તેહું નિરધાર—

મુસલમાન સિયાઈઓ— ૮૨

"ઇસ હિદ મુસલમાને ફતહયાબ બનાયા, અલહમ ફુદ્દિલલાહ.

કો મહેર બહી તુને ય બસ મેરે ખુદાયા, અલ.—૧

મદદે મે નવો સૈયદ મક્કો મુદ્દીનો કે, અતશલે અલોકે,

અસહાબકે હરેર મેરા દુરમનસે બચાયા, અલ.—૨

ખાલી કિયા ઇક આનમે, દૈરો કે સનમસે, સમશીર દોખાકે

ખુતખાનઃ ગીરા કરકે હરમ તુને બનાયા, અલ.—૩

ગીરકર ન કોકે કીરસે બદકાર જમીસે, ગારત હુચે ઐસે,

આમી કહો, આમી ! મેરે મહબૂબ ખુદાયા, " અલ.—૪

વિજય—

૮૩

હા વૈર તો વળ્યું આજેરે

આજે આ રાજે મન રાજ કાળે

પૂર્ણ પ્રકૃષ્ટિત યાજેરે—

વૈર તો

વૈર દેવીને તૃપ્ત કરી છે

હાસ વીજય તે જાતે—

વૈર તો

ભારી-દરબારીઓ—

૮૪

નીમક હરામ, યો બદનામ, ખાસો આમ

દેવે નામ, યુ. યુ. તુજપે યુ, સલ્લ, હટ, અબ, યહાં સેં તું દૂર

ના મીલેગા તુજકો તખ્ત, યાવર હય યહ તેરા બખ્ત

બચતા હય સગ્નસે સખ્ત, શુકે ખુદા, યહ જાનસે.

વિજય—

૮૫

મન રહેવું રે સ્વાર્થપરાયણ તું—

મન

નિર્દય દાંબી અધર્મિ બન્યું તો, અરીજન મહેલું રહેવું રે-સ્વાર્થ

એવેભ્રમસંગે મરણ ખરે તું, સુખદાયક છે કેવું રે.

જગત તણા જન જો જો વહેતો, શીર નમાવી રહેવું રે-સ્વાર્થ

વિજય—

૮૬

ધયો પાપીમાં પાપી રે મૂર્ખ હું

મારી વીર કલ્યાણ કીધું કુંડું.

ઉપા મુખ સર્વે હરી મેં લીધું.
 કલંકીત શીર ગુલાબ કીધું.
 પાખંડી કૃતકની તણો હાય એ.
 કાથો વિસવાસ અરે હાય મેં.
 નીવાસી હું નર્ક તણોરે યદ્યપ,
 છતે છુટકો મુજ યાશે ન ધરા.

વિનય—

૮૭

ક્ષમા રાજનૂ માંગું, અધટિત કુંડું કમંજ કીધું;
 થયો દેશ દ્રોહી, મુખ મુજ કલંકિતજ કીધું;
 જનુની ભૂમિનું, સ્તન કરડી ઢોળી અભિ* દીધું
 કરી મ્હેચ્છી ભુદ્ધિ, યવન ભુમિ સૂમિ વિષ પીધું-૧.
 કરે શું ક્યાં જાજી, નથી નથી ક્ષમાપાત્ર નથી હું.
 પરંતુ તે માગું, કરગરી, દીયો એટલું કહું;
 હોયો રે હું ધાતી, તણુ ભુવનમાં ના રથજ કશા
 લગવી મેં જાતી, જનુની ભુમિ દો મારી હું સમુ-૨

*અભિ=અમૃત=પય

સુંચના

મારું “ કરણુ ઘેલો ” નામનું પહેલું નાટકથી સુરત શુભરાતી નાટક મંડળી ” ની ખાએસથી એ નિઃસ્વાર્થપણે માત્ર એક શોખને ખાતરજ રચ્યું તે સુરત વિગેરેની શોખીન પ્રજા આગળ રંગ મંડપ ઉપર લગભગ સો વખત આવ્યું; અને તે લોકોને પ્રિય થઈ પડ્યાથી આ નાટક રચવાનો મને પૂર્ણ ઉત્સાહ થયો ને ઉત્તેજન મળ્યું. આશા છે કે આ ઝિલ્લ તેથી પણ વિશેષ પ્રિય થઈ પડશે આ નાટકનો આવા રૂપમાં પ્રયોગ કરતાં આ કંપનીના ડિરેક્ટીંગમેનેજર મી. લગવતિશકર જ્ઞાનલોચન શંકર ત્રિવેદીએજે કીમતી લાગ લીધે છે તે કદરદાન શ્રોતાજનોને જાણાવવાની મારી અદના ફરજ સમજી છઉં. વિશેષ જાણાવવાનો રજા લઉં છું કે એ મારા મિત્ર કેટલુંક કામ સ્વતંત્ર રીતે ખજાણું છે અને તેઓના અનુભવથી ઘણું દરજ્જે મારી મહેનત કમી થઈ છે.

નાગર ફળીયું, સુરત }
તા. ૧૦-૧૨-૯૫. }

લ. લા. વ્યાસ.

